

במחקר זה מתוארים ונבדקים
השינויים שחלו בדוקטרינה
המבצעית בארגון ה"הגנה" במשך
החדשים הראשונים של מלחמת
העצמאות; מנובמבר 1947 עד יוני
1948. המאמר ממחיש איך יכלה
ה"הגנה" ארגון צבאי מתפתח
של עם קטן, לעבור תהליך של
חדשים מאורח לחימה של מלחמה
להפעלת כוחות במלחמה המלחמה
הסדירה.

אל"מ (מיל') מאיר פעיל

ממלחמה זעירה למלחמה סדירה

דצמבר 1947 - מאי 1948

„הבסים המוצק של תא־ההגנה הנייחים“

נראשיתו של ארגון ה„הגנה“ היה טמון בתוכו גורם צבאי בעל נטיות סדירות. היה זה האלמנט ההגנתי הנייח. עד מאורעות 1936–1939 היתה בטושה הדילמה מה עדיף: שמי־רה בנוסח משטרה, או הגנה בנוסח צבאי. באו מאורעות אלה וסיכמו את הויכוח. מתכנית א', שהוכנה ב־1939, הלכו והתגבשו דפוסי ההגנה הצבאית הנייחת של העמדות, הקטעים, האזורים, החבלים (או ה„חזיתות“) והנפות.

נטישת נקודת ישוב נחשבה למעשה בלתי־נסבל הנוגד מיסודו את עקרון ההתיישבות שהיה מקודש ביותר על התנועה הציונית, הן מבחינה מדינית והן מבחינה כלכלית־חברתית. לכן, משגבר המאמץ של הערבים לחסל נקודות־התיישבות יהודיות, חוקה והשתרשה הדוקטרינה הצבאית של ארגון ה„הגנה“, שעיקרה היתה הבטחה הקלסית של הציונות המעשית: „לא נוזז מפנה!“ כל המעיין בפירוט היסוד ההגנתי־הנייח של „תכנית א“ (1939), „תכנית ב“ (1945), „תכנית מא“ (1946) ותכניות אחרות, יתרשם ממידת החדירה לפרטים והדקדקנות המופלגת שהיתה נקושה בידי המטכ״ל של ה„הגנה“ בעניין זה. אולם יש להדגיש כי ההגנה הנייחת והעיקשת לא היתה מעולם הצד המתקדם, הנועז ורב התנופה במחשבה הצבאית של ארגון ה„הגנה“. רק בהדרגה התפתחה התפיסה המרחבית הכוללת, שביטוייה היו הקמת הפו״ש, החי״ש והפלמ״ח, שנועדו לפעולות נידות במרחב ולתמרון. התפעול הטקטי של כוחות נידים אלה השתפר בהדרגה וערב מלחמת העצמאות הגיע לרמת תפעול הפלוגה ולראשית ארגון הגדוד. אולם יש לזכור כי הפעלתם האסטרטגית היתה עדיין באורח לוחמת הגרילה.

הכוחות הנייחים המקומיים והמרחביים, אשר לא נועדו לתמרון, יצרה, בעצם קיומם, „כברות ארץ“ יהודיות מוגנות, ששימשו בסיסים מוצקים — טקטיים, אופרטיביים ואסטרטגיים — להפעלתם של הכוחות הניידים.

מערכת־מגן זו היתה מורכבת, אם־כן, מתאים גדולים, בינוניים וקטנים. תאים מוגנים גדולים היו הישובים העירוניים היהודיים המרוכזים בערים הראשיות — תל־אביב, חיפה, ירושלים — ובמושבות הגדולות, וכן החבלים הכפריים באזורי התיישבות יהודית רצופה כגון: עמק־יזרעאל, עמק־הירדן, השרון, ועמק־חפר.

תאים בינוניים היו מושבות שוכנות לבדד (דוגמת נהריה) וחבלים או גושים כפריים, שכללו בתוכם מספר ישובים כפריים (כמו גוש־עציון, חבל חניתה־אילון־מצובה). התאים הקטנים היו הישובים הכפריים המבודדים והמרוחקים (כבן־שמן ממזרח ללוד, נבטים ובית־אשל בנגב, מנרה או יחיעם בגליל) או רובעים עירוניים מבודדים (דוגמת הרובע היהודי בירושלים). בספטמבר 1947, ערב פרוץ פעולות האיבה בארץ־ישראל השתלב, עדיין, חלק ניכר מחיל־השדה יחד עם חיל־המשמר ויחידת הנוטרים, במערך ההגנה של הנפות¹. על־פי פקודת המבנה הארצי, כעבור חודשיים (7 בנובמבר 1947) הוצא החי״ש לחלוטין ממערך ההגנה הנייח ואורגן בגדודים ובחטיבות מרחביות שנקראו „חטיבות חיל“.

אזורי הכפר אורגנו ב־11 נפות שנועדו להיות „מרחבים מנהלתיים לצרכי אימון, הכשרה והגנת האזורים“. שלוש הערים הגדולות — חיפה, תל־אביב, ירושלים והישובים הנספחים אליהן — הפכו „למרחבים הגנתיים עצמאיים“. וכה נאמר לגביהן: „להגנת האזורים [הכפריים] מוקצים כוחות חיל־המשמר, המ״נים [המשמרות־הנעים של הנוטרים, המזכירים על־ידי שלטונות המנדט] וכוחות הנוטרים שבנפה. להגנת הערים מוקצים כוחות המשמר [ערוכים בעמדות, קטעים וחבליים] והמשמרות־הנעים [מ״נים], בהתאם לתכנית ההגנה של כל אחת מהן. תקן הכוחות נקבע, איפוא, על־פי התכנית המדוקדקת של מערך ההגנה המקומי ולא על־פי מבנה ארגוני אֶחיד בכל הארץ. היה זה מבנה מיליציוני, אולם דוקטרינת לחימתו הושתתה על העיקרון של לחימה הגנתית נייחת עיקשת.

בפקודה מיוחדת, שהוצאה בדצמבר 1947 מטעם הרמטכ״ל, נקבע, „ארגון מרחבי של הנפה ועריכת הכוחות המוצבים בה“. פקודה זו, שיצאה בעקבות פקודת המבנה הארצי מ־7 בנובמבר 1947, קבעה כי הכוחות הקבועים בנפה יהיו יחידות „המשמר“ הצמודות להגנה הנייחת של האזורים ויחידות הנוטרים הליגליות שתפקידן יהא: „הבטחת התחבורה הפנימית, תגבורת לאבטחת עובדים בשדות, פטרולים ומארבים — ביום ובלילה“. כן נקבע בפקודה זו כיצד נכנסת נפה במקרה הצורך תחת פיקוד חטיבת החיל המקבלת את הפיקוד המבצעי על הגזרה.

באותה תקופה מתחילה התארגנות דומה גם בערים. בהנחה שכוחות המשמר יצטרכו להגן על הישוב היהודי בלי שיתופן של חטיבות החיל. ב„פקודת הגנת תל־אביב“, שהוצאה על־ידי מפקד המחוז ב־1 בדצמבר 1947², נאמר במפורש, „אין לדעת היום אם, החילי יהיה פנוי, ובאותה מידה, להגנת המחוז. לכן יש הכרח במפורש לבנות את תכנית הגנת המחוז על

¹ „עריכת הכוחות הניידים בנפה“. נספח מס' 1 לפקודת הרמטכ״ל מיום 17 בספטמבר 47 על עריכת תכניות ההגנה ועיבודן. על־פי פקודה זו הוקצבו לכל נפה שתי פלוגות חי״ש ועוד מחלקה מגויסת לכל מרחב־משנה נפתי וכל יחידות הנוטרים שבה (מ״נים ונוטרים רגילים).

² מפקדת הגנת תל־אביב. המחוז כלל באותם ימים את העיר תל־אביב וכן את בת־ים, חולון ומקוה־ישראל, „בית הקקל“ שבבית־דגון, בן־שמן; כן אחראי היה לשלומם של ריכוזים קטנים של עובדים יהודים בשדה־התעופה של לוד. בתחנת־הרכבת של לוד ובמחנה בית־נבאללה (היה מחנה בריטי).

בתוך מרחבי הנפות נעשה מאמץ לשמור את הדרכים פתוחות ולאבטח את התחבורה השוטפת באמצעות יחידות נוטרים וכוחות משמר שפעלו בקביעות בתפקידים של בדיקת דרכים, הסרת מוקשים ומחסומים, סיורים שוטפים (ממונעים ורגליים), מזקפייז ומארבי-לילה.

הבטחת „התחבורה המרכזית“ נעשתה קשה מיום ליום והביאה את ארגון ה„הגנה“ כבר בדצמבר 1947, לנקוט בשיטת השיירות. בשיטה זו נקטו גם כדי לקיים את התחבורה לאזורים ולחבלים מנותקים בתחום „התחבורה הפנימית“ של הנפות והמחוזות העירוניים, דוגמת גוש-עציון, בן-שמון, יחיעם, מנרה ומשגב-עם, חלק מישובי הדרום וחלק גדול מישובי הנגב. שיטת השיירות גרסה הפעלתם של שני כוחות בסיסיים להבטחת התחבורה:

א. כוח צמוד לכביש או לדרך — שתפקידו לקיים פיקוד ממונע על הדרך הנתונה, להציב עליה לפי הצורך מזקפייז ומארבי-לילה, בהתאם למועדי מעבר השיירות, כדי להבטיח את מעברן המהיר וללא תקריות אש.

ב. כוח צמוד לשיירה — ובו אנשי אבטחה מזוינים צמודים, שנסעו במכוניות הרגילות, ובכלי-רכב מיוחדים שליוו את השיירה — בתחילה טנדרים של נוטרים, ולאחר מכן משורייני „סנדוויץ“. כל-ירכב אלה נהגו ללוות את השיירה בהפעלים טקטיקות-ליווי שונות, שלא חרגו, בדרך-כלל, מעבר לתחום הלחימה הקרוב של השיירה והכביש עליו נסעו.

התפתחות המלחמה על התחבורה, בין דצמבר 1947 ומרס 1948, הביאה שיטה זו של הבטחת התחבורה המרכזית עד משבר. התברר שאי-אפשר להפעיל את הכוח הצמוד לכביש ביעילות ובעוד מועד בכברות-ארץ שהיו נתונות לשליטת הערבים; הכוח הצמוד לשיירות ומדמי השיירות עצמן הלכו וגדלו; הלך ורב מספר משורייני הליווי ומספר המלוים בכל שיירה, וכן השתכללו במהירות האמצעים הטכניים: כל המכוניות שנסעו בשיירות שוריינו; שופרו משורייני הליווי ופותחו משוריינים מאולתרים לפריצת מחסומים. אורח המחשבה של הלחימה הסדירה השתלט בהדרגה על מלחמת התח-

הכוחות שיש להניח שיהיו פנויים לכך — החי"מ והאזרחים, והכוחות המאורגנים הקיימים בישוב, כגון: משטרה, נוטרים, מכבי-אש וכו'". הנחת-יסוד זו אכן נתקיימה בחלק גדול של הישוב העירוני היהודי, והמושבות הגדולות של מישור החוף. כדי להגביר את כושר העמידה של היסוד הנייח בנפות ובערים, וכדי להקל על הניתקות חטיבות החיל מן הלחימה המקומית, הוציא הרמטכ"ל ב-7 בדצמבר 1947 פקודה אל מפקדי הנפות והערים בעניין הפעלת יחידות „עלומים“ (הגדנ"ע) שתחת פיקודם, ובה נאמר: „את בני הגיל השלישי ב„עלומים“ (17—16) יש להכשיר, ככל האפשר, לביצוע תפקידי שירות יעילים במערכת ההגנה המקומית“.

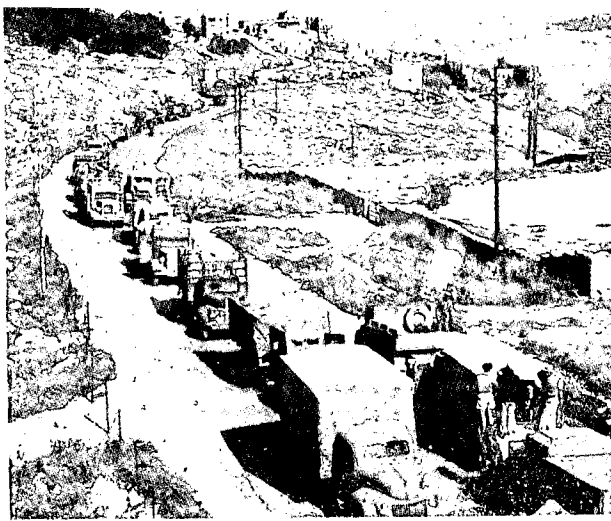
הנה כי כן רואים אנו כי ארגון ה„הגנה“ נערך בראשית מלחמת העצמאות באמצעות היסודות הנייחים שלו להגנה עיקשת על כל „כברות הארץ“ שההתיישבות היהודית הצליחה להתבסס בהן במהלך שלושת הדורות של ההתנחלות הציונית בארץ-ישראל.

חשיבות המערכה על התחבורה

ברור היה למפקדת ה„הגנה“ כי מערכת חשובה ומסופתת זו של כברות-ארץ יהודיות לא תחזיק מעמד עת ארוכה, אם לא יקוים ביניהן קשר הדוק — כלכלי וצבאי. קשר זה, כדי שיקוים, חייב היה לעבור דרך כברות-ארץ ערביות גדולות, שהשתרעו בין השטחים היהודיים. בעיית קיום התחבורה היתה „עקב אכילס“ של המערך היהודי בששת חודשיה הראשונים של המלחמה.

הנסיגות הראשונות לפתור בעיה זו החלו מייד עם פרוץ פעולות האיבה, בדצמבר 1947. הם חזרו ונשנו עד סוף מרס 1948, והתמקדו בפעילות של הבטחה צמודה, במקום ובזמן, לצירי הכבישים ולגוף השיירות הנעות. הבטחת התחבורה בתוך מרחבי הנפות לטווחים קצרים, יחסית, הוטלה על מערך המשמר, שהועיד לתפקיד זה בעיקר יחידות נוטרים „ליג-ליות“ (בעיני הבריטים). הבטחת התחבורה המרכזית, הארצית, התבצעה על-ידי יחידות החיל, אם הפלמ"ח ואם חיל-השדה, שהלכו והפכו בינתיים למגויסות באופן מלא בשילוב עם מ"נים של נוטרים. בתחום „הבטחת התחבורה הפנימית“

בעלי האינטרסים הגדולים והקטנים שבקרב הערבים לפעול נגדנו, או שאנחנו רוצים לתת להם אפשרות לא לפעול נגדנו? ... תכנית מאי [1946] — בה מדובר על פעילות תוקפנית נגד מרכזים מנהליים, כלכליים וצבאיים [ערביים] יכולה לע-סוק במצב, אשר בו כל הערבים עומדים מצד אחד של החזית וכל היהודים עומדים מהצד האחר שלה. מצב זה יכול לבוא עלינו בארץ. השאלה היא רק: אם לפני שהגיע הרגע הזה, צריכים אנחנו לעשות הכל למען שיגיע מצב כזה או לא? אפשר להגיד, עין תחת עין. אני מסכים להגיד, שתי עיניים תחת עין אחת, אבל לא, ראש תחת אצבע.

היו אף סיבות מדיניות נוספות. בעלות חיוניות עליונה, שהצדיקו נקיטת קו אסטרטגי מאופק בשבועות הראשונים למלחמה. אפילו אקטיביסט כראש המפקדה הארצית, ישראל גלילי, שהדגיש באותו דיון כי מה שמתרחש מאז ה-30 בנובמבר בר 1947 בארץ-ישראל היא מלחמה ולא מאורעות, גרס כי „בשעה שיש משא-ומתן בואשינגטון על הכרת ה„הגנה“ או על הקמת מיליציה, הרי אין לנו עניין, בראשית המאורעות, להופיע ככוח תוקפני“.

עצם העובדה שהיוזמה לפעילות תוקפנית בראשית המלחמה היתה יוזמה ערבית, שנבעה מהאינטרס ומהכוונות המדיניות של המנהיגות הערבית, מנעה מן הצד היהודי מלנקוט תגובה תוקפנית לפני שהתבררו ממדי ההסלמה של התוקפנות של בעלי-היוזמה הערבים. בתקופת דצמבר 1947 — ינואר 1948 נשאו ערבים פלשתינים בעיקר הנטל של הפעילות המזוינת התוקפנית; מאמצע ינואר 1948 החלו אנשי „צבא ההצלה“ (שאורגנו ואומנו על-ידי המועצה הצבאית של ה„ליגה הערבית“ והגיעו למספר של 4,000 איש, בערך) לקחת חלק בפעילות המבצעית, אם כי תוך חיכוכים רבים ותיאום מועט עם המערכת ההירארכית המדינית והצבאית הפלשתינית, שאף בה לא שררה אחדות רבה; ב-15 במאי 1948 החלה הפלישה של צבאות מצרים, עבר-הירדן, עיראק, סוריה ולבנון לארץ-ישראל המערבית.

בנסיבות אובייקטיביות אלה התפתחה הפעילות ההתקפית של כוחות ארגון ה„הגנה“ בהדרגה, כשבשלב הפעילות הראשון נקטו פעולות תגמול ותגובה הצמודות למעשי אלימות התקפיים קונקרטיים של הצד הערבי. את פעולות התגמול הללו, בתקופת דצמבר 1947 — ינואר 1948, ניתן למיין לשלושה סוגים עיקריים כלהלן:

בורה, וגרס כי פתרון הבעיה ייכון על-ידי ריכוז העוצמה המסיבית הגלויה והסדירה על צירי הכבישים. במשך חודש מרס 1948 הוכח כי שיטה זו אינה הולמת את הנסיבות, והריכוז המסיבי על הכבישים לא יביא לפתרון אתגר התחבורה. היו אלה הימים הקשים של הכשלונות החמורים ביותר ב-„מלחמת התחבורה“: שיירת יחיעם; שיירת גוש-עציון בגביר-דניאל; השיירה לירושלים, שהותקפה ונחסמה ממזרח לחול-דה. כשלונות אלה המחישו בעליל כי בעיית התחבורה של הישוב היהודי בארץ-ישראל לא תיפתר על הכבישים. הוברר כי כדי לקיים תחבורה תקינה יש הכרח להגיע לכלל שליטה צבאית במרחב כולו. משמע: פעילות תוקפנית ניידת במרחבים שמחוץ לתחום ההתיישבות היהודית, היא שנועדה, בסופו של דבר, לפתור גם את בעיית התחבורה.

נפנה עתה, איפוא, לפעילות התוקפנית הניידת במלחמה, אשר ההתרחשויות בה הן שקבעו את תוצאות המלחמה ואת מעבר האלמנטים הארציים ניידים של ארגון ה„הגנה“ משיטות מלחמת הגרילה אל דרכי המלחמה הסדירה.

פעולות תגמול בראשית מלחמת העצמאות

בשבועות הראשונים של מלחמת העצמאות היו מנהיגים יהודים שקיוו כי למרות הפעילות המזוינת הערבית יש עדיין סיכויים כל-שהם לצמצם את ממדי המאבק על-ידי תגובה צבאית מאופקת ומתונה, שעיקרה יהא פעילות הגנתית המלווה במעשי תגובה מקומיים שמכוונים רק נגד האשמים. בדיון נוקב — שהתקיים בימים 1—2 בינואר 1948 בהשתתפות בן-גוריון, ראשי המחלקה המדינית של הסוכנות, ראשי ארץ-גון ה„הגנה“ והש״י (שירות הידיעות) וקבוצת מומחים בנושא הערבי³ — טען אחד הבקאים ביותר בענייני המגע בין היהודים לערבים לאמור: „האם אנחנו רוצים שהערבי יהיה מאוחד נגדנו, או שאנחנו רוצים ליהנות, במידה ידועה, מזה שהוא איננו מאוחד? האם אנחנו רוצים להכריח את כל

³ פרטיכל ישיבה „בענייני שם“ ב-1—2 בינואר 1948. בישיבה נכחו: דוד בן-גוריון, משה שרתוק (שרת), גולדה מאירסון (מאיר), ישראל גלילי, יוסף יעקובסון, יגאל סוקניק (ידן), יוחנן רטנר, יצחק שדה, יגאל אלון, משה דיין, דוד שאלתיאל, אליהו ששון, ראובן שילוח, זאב שרף, יהושע פלמון, גד מכנס, עזרא דגן.

רעיון הטלת מצור, כאמצעי תגמול, על הריכוזים הערביים לא הצטמצם ביפו. היו שהציעוהו ביחס לירושלים הערבית⁵, והוא אף בוצע בחלקו ובהדרגה לגבי חיפה הערבית, צפת הערבית, טבריה הערבית ומקומות אחרים בארץ.

לבד מהסיכונים הכלכליים שנזכרו לעיל בפרשת יפו היה רעיון, "המצור" על הריכוזים הערביים כרוך גם בקשיי ביצוע צבאיים, הן משום שהיו דרכים רבות בשליטה ערבית שהוליו לעריהם, והן מחמת היות הבריטים בארץ, שמנעו מכוחות ה"הגנה" לקיים אפקט של "מצור" רצוף בימים ובלילות. בהמשך הימים, החל מאפריל 1948 ואילך, עם צמצום השליטה והנוכחות הבריטית ועם ריבוי הכוחות הניידים של ארגון ה"הגנה", שימשה אסטרטגיית הכיתור של הריכוזים הערביים, על-ידי ניתוק דרכי תחבורתם, אבן-פינה במכלול המתקפות היהודיות.

פעולות התגמול הקטנות על יעדים קונקרטיים החלו במתוכנן מייד, עוד לפני אמצע דצמבר 1947. פקודות ראשונות לפעולות תגמול הוצאו ב-7 בדצמבר 1947. הפעולות הראשונות בוצעו ב-10—12 בדצמבר 1947, דוגמת פשיטת יחידת חי"ש מגבעתי (מגדוד 52) על כרתיה בליל 10—11 בדצמבר, והפשיטה שפ"ט טה יחידה מהגדוד הרביעי של הפלמ"ח על חניון המכוניות ברמלה בליל 11—12 בדצמבר. פעולה זו נתבצעה כתגמול על פגיעה בתחבורה היהודית ועל רצח נהג מכפר ורבורג. כמו ברובן המכריע של פעולות התגמול הוטלו מגבלות חמורות על היחידה המבצעת, דוגמת המגבלה על פושטי רמלה שנצטוו "לפגוע אך ורק בתחבורה, אך ורק במכוניות משא". פשיטות-תגמול קטנות, שבוצעו כמעט כולן בלילה, ליזו את שאר מבצעי ארגון ה"הגנה" מאותו יום ואילך במאמץ מתמיד לפגוע ישירות בלוחמים ערבים, במפקדותיהם, או ביעדים מוגדרים שהיו צמודים אל הנושא הקונקרטי אשר לגביו נעשית פעולת התגמול.

אצ"ל ולח"י החלו בדצמבר 1947 בסדרת פעולות-תגמול קטנות, שעיקרן הטלת פצצות ופיצוץ בתים בשטחים עירוניים ערביים. בניגוד לקו הסלקטיבי של ארגון ה"הגנה", הם פעלו ללא הבחנה. לח"י המשיך באותה תקופה בפעילות גם נגד הבריטים, אותם ראה כאויב ראשי.

פעילות אצ"ל ולח"י בתקופה זו היא שולית ביחס לפעילות

א. פעולות תגמול נגד התחבורה הערבית.
ב. פעולות תגמול ותגובה קטנות ומיידיות נגד יעדים קונ-קרטיים קטנים.

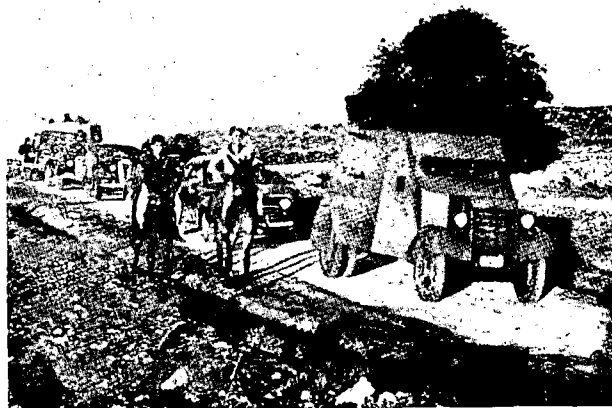
ג. פעולות תגמול רחבות היקף.
כבר ב-12 בדצמבר 1947 יצאה הפקודה הראשונה מטעם המטכ"ל⁴: "תעודה לפעולות תגמול א", שהורתה את תחטי-בות והערים לאמור: "מתוך רצון להבטיח את חופש התחבורה שלנו הוחלט לנקוט באמצעים נגדיים.
"המגמה: להטריד ולשתק את תחבורת, שם" (הערבים) בקטעי הדרכים אשר שימשו מקום להתקפות על התחבורה שלנו, או המהווים עורקים חיוניים בתחבורת, שם".

פקודה זו היתה במקורה פקודת תכנון היא הטילה על מפקדי החטיבות והערים לתכנן את הטרדת התחבורה הער-בית ושיתוקה בשתי שיטות חלופיות: פגיעה בכלי-רכב או פגיעה בנוסעים, או בשניהם גם יחד. שיטה זו אכן הופעלה במספר גזרות.

בראשית ינואר 1948 מסתמנים קווי-מחשבה הגורסים ניי-תוק תחבורה של ריכוזים ערביים שלמים והטלת מצור-בפועל עליהם, כתגמול על מצור שהוטל על ריכוזים טריטוריאליים יהודיים. בדיון הנ"ל שהתקיים ב-1—2 בינואר 1948 העלה יצחק שדה את הרעיון במילים אלו: "בא-הגבה על הפגיעה בתחבורה — אני רואה משגה. ירושלים העברית תלגיה רק בדרך אחת; ירושלים הערבית יכולה להתקשר עם שאר חלקי הארץ בכמה דרכים. אבל ליפו — גם-כן רק דרך אחת. ומפני זה, חטא הוא מצדנו שלא סגרנו עד כה את יפו. אילו עשינו זאת — כי אז היתה פתוחה לפנינו, כתוצאה מפעולה זו, הדרך לירושלים". הצעה זו נתמכה על-ידי מספר משתתפים בדיון כיגאל אלון, יגאל ידין, אליהו ששון, עזרא דגין, דוד שאלתיאל ומשה דיין, שגרסו, "שיש הכרח, אם המצב יימשך כמו שהוא עתה, לפגוע בכלכלתה של יפו על-ידי פגיעה בתחבורה אליה" וכי, "הפגיעה צריכה להיות מקיפה ללא אבחנה בסוגי האוטו-מובילים". היינו, כולל הדריים. רעיון זה עורר התנגדות בקרב חוגי הפרדסנים ואותם שהיו רגישים למגעים הכלכליים בין היהודים והערבים, אשר חרדו לגורל השיווק והובלה של פרי החרד היהודי לנמלי אירופה. אפילו הצעתו של הרמ"א, ישראל גלילי, להטיל על יפו מצור זמני מלא במשך שבוע ימים "על מנת לראות אם זה מהווה לחץ או לא", לא הניחה את דעת המתנגדים, ששיכנעו לבסוף את הדרג הפוליטי לטובתם.

⁴ הפקודה חתומה על-ידי ראש אג"מ — יגאל ידין.

⁵ יגאל ידין ב, "פרטי-כל"; דו"ח מישאל שחם ("עזריה") לרמ"א ולראש אג"מ בעניין ירושלים, בינואר 1948.

סלמה בוצעה המשימה רק בחלקה, אולם נלמד לקח חשוב בארגון ובשליטה על כוחות גדולים יותר מצוות קרב פלוגת. יעדי הפגיעה בשתי הפשיטות היו היעדים הקלסיים של פעולות-התגמול היהודיות — פיצוץ בתים (ספציפיים ככל האפשר) ופגיעה בגברים ערבים (רצוי — לוחמים נושאי נשק).

על הטעמים וההנמקות האסטרטגיים-מדיניים להגדלת ממדי פעולות-התגמול ניתן לעמוד מתוך טיעונים שונים שהושמעו באותה עת. נביא כאן שתי דוגמאות, של מדינאי-דיפלומט ושל מפקד צבאי, שנאמרו באותו דיון על המלחמה עם הערבים: הראשון, הוא אליהו ששון, טען בין היתר: „אני לא בעד פגיעה באנשים חפים מפשע (משה שרתוק: „אך עושים זאת ?) אבל במקרה של מלחמה, ואם אנחנו יודעים שהמקומות האלה הם מועדים לפורענות ועכשיו לא רק אנשים שכירים יושבים בפנים, אלא גם אנשי המקום עצמו יורים — יש לחסל אותם. לזו הייתה מחסל את אבו-כביר [שכונה בין יפו לתל-אביב — המער], היית גומר עם המאורעות. — — — היינו משתיקים את יפו לתמיד. לזו יכולנו לתת מכה כראוי לסלמה — כי אז לא היתה מוסיפה להטריד אותנו יומם ולילה במשך חודש ימים!! — — — אילו היינו עוברים דרך אבו-כביר לאחר שהיינו מחסלים אותה — כי אז גם יאזור, ואחריה גם רמלה ואחרות, היו גם כן שותקות. אבל עכשיו הן רואות כי הן יורות ויורות ואנחנו יורים עליהן, והדבר נמשך.”

השני, יגאל אלון, גרס בעניין זה: „המקומות שהם ידועים כקולקטיבים האחראים למה שקרה: אבו כביר, יאזור, בלד אל-שיח' וסלמה — הם צריכים לקבל עונש קיבוצי: להרוס הרבה, ולהרוג בהם הרבה, וללוות את זה בהסברה רבה. איום עליהם וקריאה לשלום בלי פעולה מלווה כזאת — לזה אין ערך. אבל לאחר פעולה — יש לזה ערך. אין כמוהם, אנשי הנקם, שיבינו תגובה כזאת. הם לפעמים נוקמים גם בילד, אם אי-אפשר להגיע לאבי המשפחה.”

אולם, גם אחרי ינואר 1948 היו רוב פעולות התגמול המובהקות: — פשיטות קטנות-ממדים. הפעלתם התוקפנית של כוחות גדולים יותר הלכה והפכה, אמנם, לנוהג מקובל, אך המשימות שהוטלו על כוחות אלה כבר חרגו מעבר לרעיון של פעולות התגמול והתגובה. וזאת מתוך מגמה מפורשת ליטול לידניו את היוזמה האסטרטגית והאופרטיבית בכללה, ולא למקד את הפעילות התוקפנית אך ורק למעשי תגמול, הנובעים בעיקרם מיוזמה ראשונית כלשהי של הצד הערבי.

ארגון ה„הגנה”. מלחמת העצמאות הוכרעה על-ידי הפעילות המבצעית בפריפריה הכפרית והמדברית של ארץ-ישראל ולא בערים הגדולות.

הפשיטות בוצעו בתחומים הסמוכים ליישוב היהודי ע"י יחידות ח"ש מהחטיבות המרחביות שאורגנו זה לא מכבר; ואילו בתחומים מרוחקים יותר, או על יעדים מסובכים יותר, בוצעו הפשיטות על-ידי יחידות פלמ"ח. באמצע ינואר 1948 קיבלו מפקדי החטיבות והערם היתר לבצע פעולות-תגמול מוגבלות⁷ בלי אישור המטכ"ל:

„יש לבצע ללא אישור נוסף, תוך כדי פעולה או בקשר בלתי-אמצעי עם פעולה, תגובות נגד האובייקטים הבאים:

א. כניינים ששימשו או משמשים עמדות-אש של האויב.
ב. עמדות תצפית של האויב; מחסנים או מקומות ריכוז של האויב.

ג. כלי-רכב, שהוכח ללא ספק כי פעלו מהם נגדנו.

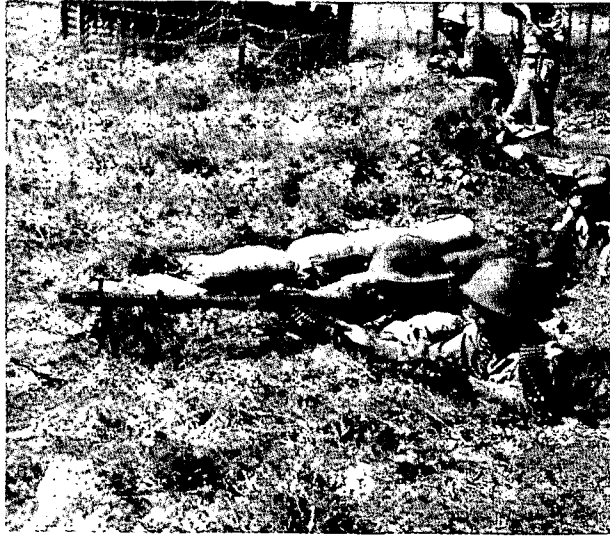
„ — — — עליך להגיש מיד רשימת אובייקטים שאין באפשרותך לטפל בהם והנך חושב שהטיפול בהם צריך להיות מוטל על הפלמ"ח.

„הערה: אין לפגוע, בשום פנים, במקומות קדושים, בתי-חולים ובתי-ספר [מודגש במקור].”

לקראת סוף דצמבר 1948, החל ארגון ה„הגנה” לבצע פעולות-תגמול נגד יעדים גדולים יחסית שחייבו כוחות ניכרים (לפי מושגי אותם שבועות — ניכרים מאוד) שעוצמתם עלתה על פלוגה.

שתי פשיטות התגמול הראשונות בממדים אלה בוצעו על בלד אל-שיח' ליד חיפה, בליל 30—31 בדצמבר 1947, ועל סלמה ליד תל-אביב, בליל 31.12.47—1.1.48. הפשיטה על בלד אל-שיח' בוצעה על-ידי כוח של שש מחלקות (4 מהפלמ"ח, ושתיים מהח"ש) בפיקוד הגדוד הראשון של הפלמ"ח, כתגמול על רצח 39 הפועלים היהודים בבתי-הזיקוק בחיפה ב-29 בדצמבר 1947. הפשיטה על סלמה בוצעה על-ידי כוח בן חמש מחלקות (4 מהח"ש ואחת מהגדוד הרביעי של הפלמ"ח) בפיקוד „גדוד הפרברים” של הח"ש (לימים — גדוד 53 של „גבעתי”), כתגמול על הפעילות המזוינת של אנשי סלמה נגד שכונת התקווה. בפשיטת בלד אל-שיח' בוצעה המשימה במלואה. בפשיטת

⁷ הוראות לתכנון פעולות יוזמות מטעם אג"מ/מטכ"ל, מיום 18 בינואר 1948.

פעילות התקפית במרחב כדי לזכות ביוזמה האסטרטגית

ניצני פעולות התגמול החלו אמנם כבר בדצמבר 1947, אך לא שפר חלקם של היהודים בחודשיה הראשונים של מלחמת-העצמאות. הפעילות המבצעית של ערביי ארץ-ישראל הלכה וגאתה, כשהיא מתפשטת אל כל חלקי ארץ-ישראל וכשהיא מקבלת, החל מאמצע ינואר 1948, סיוע גובר והולך של מת-נדבים מבחוץ בדמות „צבא ההצלה” שאורגן על-ידי „הליגה הערבית”.

המנהיגות המדינית והצבאית היהודית ניסתה איפוא לחפש דרכים אסטרטגיות להגביר את ממדי הפעילות ההתקפית-היהודית כדי לנסות ו„לכבוש את היוזמה” במלחמה.

באותו דיון, בראשית ינואר, בענייני דרכי המלחמה נגד האויב הערבי, שנזכר לעיל, ביטא ראש אג"מ, יגאל ידין, את ההכרח בהגברת היוזמה התוקפנית כלהלן: „צריך לדעת להפסיק לדבר על תגובה, כי תגובה פירושה לתת מכה כזאת, שהיא בדיוק קשורה בפעולה שנעשתה ביום מסוים ובשעה מסוימת — — — צריך לדבר על התקפות-נגדיות, ולא במושג של תגובה — — — צריך לתת מייד מכה נמרצת במרכזי האויב לא כתגובה (כי בתורת תגובה — זה לא יתן את האפקט) אלא לשם מניעה. אם יתברר שהכפר יט"ה על-יד חברון משמש עכשיו מקור רציני לאימון וכל מה שקשור בזה, אלא שמזלו גרם ואין על-ידו עדיין נקודה יהודית, ואין הוא יכול להראות את כוחו באופן ישיר כלפיה, האם מותר לפגוע ביט"ה כזאת או לא? ייתכן, שבתכנית הכללית להשקטת סביבת ירושלים, אם ייפגעו ארבעה כפרים, בלי קשר להפרעות התחבורה או לא — זה יהיה יותר רצוי — — — צריך להתקיף בבסיסים ובמקומות ובאישים [ערבים עוינים] בכוח גדל והולך.”

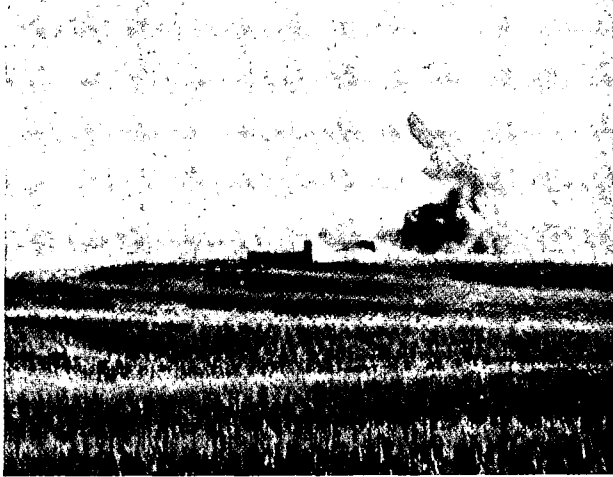
יגאל אלון הוסיף לטיעוני ראש אג"מ שני נדבכים: האחד — לרכז את הפעילות התוקפנית לגזרות אסטרטגיות קונקרטיות: „אין הכרח להכות איזור שהוא שקט הרבה זמן באופן קבוע, אלא יש להתרכז בשטחים, ששם יש לנו מלחמה בפועל. זה לא צריך להיות אוטומטי לגבי כל ארץ-ישראל”. הנדבך השני המליץ על דוקטרינה אופרטיבית וטקטית תוקפנית, של פעילות במרחב, דווקא בגזרות בהן כוחות ה„הגנה” מועטים; זאת תוך כדי הדגמת הדברים על-פי המתרחש בנגב: „היות ואנו חלשים בנגב, אין אנחנו יכולים להרשות לעצמנו את הלוקסוס של הגנה פאסיבית — — — מי שדרשו מאתנו פעם דחיה, הם הדורשים עתה לעבור להתקפה, שאם לא כן בעוד חודש ימים צינור-המים בנגב לא יהיה קיים בכלל. הוא [הצינור] חשוב בעיני מ כמה נקודות [ישוב], מבחינה פוליטית וכלכלית”.

בהמשכו של הדיון סוכם על דעת כולם בקשר לפעילות תוקפנית יוזמה במרחב⁸: „באם יש ידיעות מבוססות על ריכוז כנופיות אויבות בכפרים אויבים, יש לפגוע נמרצות בכפרים על כנופיותיהן”.

ניסוח בהיר וקולע לשינוי האסטרטגיה, לאור לקח שני חודשי המלחמה הראשונים, מצוי בתזכיר דוקטרינרי שעובד על-ידי אג"מ-מטכ"ל כמצע פנימי לפיקוד העליון בקשר להמשך ניהול המלחמה⁹. המצב בתקופת ינואר 1948 תואר שם במשפ-טים הבאים: „במשך התקופה הנידונה של החודשים האחרונים אנו נגררים אחרי יוזמתו של האויב. במרכז פעילותנו, בראש ובראשונה — תפקידי התגוננות סטטית ואבטחות. פעולותינו התוקפניות באות כתגובות, פחות או יותר מתאימות, על יוזמתו של האויב והיה להן, כמעט, אך ורק אופי מקומי”. בסופו של התזכיר, העוסק בנושאים ארגוניים ודוקטרינריים, מצויות „מסקנות לגבי תכנון וניהול פעולות”, שהן המחשה מצוינת של תפישת הלחימה שהחלה להתגבש באותה תקופה במטכ"ל בכל הרמות — הטקטית, האופרטיבית והאסטרטגית. חשוב, על-כן, להביא את הניסוח המדויק במקורו כלהלן:

⁸ סוכם ביום 2 בינואר 48, בעקבות שאלה מנחה של הרמ"א, שנוסחה כך: „אם יש ידיעות מבוססות על ריכוזי כנופיות אויבות בכפרים אויבים, מבלי שכפרים אלה נמצאים בשכנותנו ומבלי שכפרים אלה תקפו אותנו ומבלי ביטחון שייפגעו אנשי הכנופיות [בלבד], האם יש לפגוע בכפרים אלה?”

⁹ תזכיר של אג"מ/מטכ"ל שנוסא: ניתוח המצב האסטרטגי ומסקנות. התזכיר ממליץ על מעשים קונסטרוקטיביים שיש לעשות בפברואר-מרס 1948, בשטחי הארגון והדוקטרינה.

נגד אובייקטים בעומקו של האויב — יש לפעול במסגרת הפלוגה, היוצרת כסים מתאים לפטרול-קרב ומכטיחה את התקרבותם ונסיגתם.

ד. היעילות של פעולת הטרדה היא בכמותה, היקפה, אי-קביעותה ולא באיכות הפגיעה. אין לערבב את פעולות ההטרדה בפעולות התגובה על מעשי האויב....

3.

א. מטרת משנה ב' (הפרעה להיערכות של כוחות החזן הקרביים של האויב) — תושג על-ידי פעולות התקפה מכוונות נגד הבסיסים של כוח זה.

ב. בסיסים אלה יש לבחור בהתאם לידיעות ולבצע נגדם פעולות התקפה של פלוגה, או למעלה מזה (1), במטרה ברורה של גרימת מכסימים אכזריות לכוחות האויב וחבלות רציניות בבסיסים אלה.

ג. פעולות התקפה כללית כאלה יש לארגן בקנה-מידה ארצי, נגד כמה בסיסים בעת ובעונה אחת. כמו כן אפשר לשלב בפעולות הטרדה מיוחדות בחלקים אחרים של הארץ.

ד. אין, בשום אופן, להסתפק בפעולות התקפה כללית אחת, אלא צריכות להתנהל פעולות כאלה בדירוג זמנים מסוים (בכל שבוע-שבועיים לערך) עם גיוון מתאים של המטרות והשיטות.¹⁰

התפתחותה של התפיסה התוקפנית הכוללת, כפי שנוסחה לעיל, לא סתרה את רעיון פעולות התגמול, באשר התגמול והתגובה יכלו להשתלב היטב כחלק ממכלול הפעולות התוקפניות, שנועדו לשלול את היוזמה מידי האויב הערבי ולהעבירה ממנו אל ארגון ה"הגנה".

ב-18 בינואר 1948 הוצאה פקודה מפורשת מטעם אג"מ/מטכ"ל אל מפקדי החטיבות, מפקדי הערים ומפקד הפלמ"ח שעניינה: "הוראות לתכנון פעולות יוזמות". בפקודה זו שולבו פעולות התגמול במכלול הפעולות היוזמות ההתקפיות. נקבעו שלושה סוגי יעדים עיקריים לפעולות היוזמות: ישובים ערביים

המסכנות לגבי תכנון וניהול פעולות"

1. המטרה המטרטית — כיבוש היוזמה בקנה-מידה ארצי — תושג לאחר שתושגנה שתי מטרות-משנה:

א. ריתוק המספר המקסימלי של כוחות אדם וחמוש של האויב, לצרכי הגנה והבטחה — קודם-כל של כוחות המשמר המקומיים של האויב וככל האפשר של כוחות החזן הקרביים שלו.

ב. הפרעה להתארגנות, התבססות והיערכות של כוחות החזן הקרביים של האויב, לקראת פעולות יוזמות — שיטתיות בעתיד.

2.

א. מטרת-משנה א' תושג על-ידי פעולות הטרדה כללית בקנה-מידה ארצי.

ב. האובייקטים:

פעולת הטרדה חייבת להיות מכוונת נגד כל הישובים הערביים הנמצאים במרחבי ההיערכות של האויב, ללא הבדל אם ישוב מסוים משמש כעת בסיס לכוחות האויב או לא; או אם היה כבר ישוב זה פעיל או לא.

כמו כן, יש לראות כאובייקטים את הכבישים, (ה)דרכים ו(ה)שבילים הפנימיים — בין הישובים הערביים והתחבורה, מכל הסוגים, העוברת בהם.

ג. השיטה:

המגמה העיקרית של פעולת הטרדה איננה פגיעה במטרה מסוימת או מוגדרת, אלא יצירת אי-שקט והתערדרות אי-ביטחון בקרב האויב, וכן גם הגדלת צרכיו בכוחות הגנה סמטיים. לפיכך יש לבצע את ההטרדה ברוב המקרים על-ידי פטרולי קרב, בגודל עד 2 כיתות, הפועלים כלילה (נגד התחבורה — ביום); על-ידי מכות אש, חבלות קטנות, מיקוש וכדומה.

¹⁰ הסברים נוספים ברוח מסמך זה מצויים גם במקורות אחרים. בדיון שנתיקים בין מומחים לענייני ערבים ובין הרמטכ"ל וראש אג"מ ב-26 בפברואר 1948 נוסו אף לקבוע יעדים קונקרטיים לפשיטות עמוקות-טווח כגון: טובאס, שכם, דינבה (מקום משוער של מפקדת קאוקג'י), בירזית (מקום מפקדתו של עבד אל-קאדר אל-חסייני) וכן מקומות בהם התמקמו מפקדות של מפקדים ערבים שונים, אם פלשתים (כמו חסן סלמה) ואם מפקדים מ"צבא ההצלה" (אדיב שיסכלי, צאפר בק, מדלול בק ואחרים). כל זאת לבד מיעדים קרובים יותר לישוב היהודי.

הרעיון הכללי בדבר פעילות תוקפנית במרחב החל להתממש מסוף ינואר 1948. דוגמה לתכנון קונקרטי כזה היא הצעת התכנית שהוגשה ב-17 בפברואר 1948 כדי למנוע מעבר כוחות ערביים בגזרת עמק בית-שאן ממזרח לירדן אל ארץ-ישראל המערבית.¹¹ התכנית גרסה כי „יש להקים פלוגה מיוחדת למטרה זו, שתפעל לפי „שיטות הפעולה“ הבאות: „סיוורים ותצפיות ביום ובלילה בכל המעברות“ של הירדן; „מארבים במעברות מסויימים“ לפי מידע קונקרטי, „התקפות יזומות על ריכוזי האויב במקרה שתתקבלנה ידיעות על חנייתם בעבר הירדן המזרחי — — — מיקוש הדרך העוברת לאורך הירדן בצדו המזרחי — — — מארבים במקומות מסויימים לאורך דרך זו“; „הפעלת נשק כבד [מק"בים ומרגמות בינוניות — המער'] מן העבר המערבי נגד שיירות צבא-ההצלה בעברו המזרחי של הירדן.

ברוחה של יוזמה תוקפנית זו התבצעו בין חודשי ינואר-אפריל 1948 פעולות התקפות רבות, שכוונו נגד ישובים וכוחות במרחב הערבי ונגד התחבורה הערבית. המבצעים נגד התחבורה הערבית כללו פיצוץ גשרים ומעבירי-מים על דרכי-תחבורה ערביות בתוך השטחים הערביים בארץ-ישראל (דוגמת הפעולות בגליל החררי המרכזי במרס 1948) ובגבולות שבין ארץ-ישראל המערבית ובין עבר-הירדן, סוריה ולבנון (דוגמת פיצוץ גשר שיח' חוסיין וגשר מטולה בליל 14-15 בפברואר 1948). נוסף לכך בוצעו בתקופה זו מאות פעולות של מארבים, הטרדות אש, חסימות, מיקושים, והחרמות של כלי-תחבורה ערביים שהכבידו והלכו על קיום התחבורה הערבית במרחב ארץ-ישראל. אף שמספר הפעולות נגד התחבורה הערבית היה רב מאוד, כמעט כולן עלו יפה מבחינה טקטית והמשימות בוצעו כהלכה.¹²

כאמור לעיל נערכו הפשיטות נגד מקומות ישוב ערביים כדי להטיל מורא ופחד על האויב, למען ישקיע את מירב כוחותיו במשימות של הגנה נייחת ויפחית את פעולותיו התוקפניות. בדרך-כלל נבחרו לצרכי הפשיטות יעדים בעלי משמעות צבאית: מפקדות (דוגמת מלון סמיראמיס בירושלים, בינואר

שכונות, רובעים, כפרים); מערכות כלכלה (מפעלי מים, מחסני סחורות חיוניות, מפעלי מלאכה ותעשייה ועוד...) התחבורה הערבית (אמצעי התחבורה, גשרים על דרכים ערביות מובהקות, ישובים ערביים ליד דרכים תודיות ומשותפות).

כדי לקבל תמונת-מעט על הטקטיקה שנקבעה באותם הימים לביצוע הפעולות היוזמות, הבה נעיין בקטע הבא, הקובע את שיטות הפעולה נגד הישובים הערביים:

„חבלה בכתיים המשמשים מקומות ריכוז, מחסנים ומקומות אימוץ; חבלה בכתיים ציבוריים; חבלה בכתי מגורים; חבלה בעצמים בעלי ערך כלכלי. כיתור האובייקט לשם חיפוש יסודי; זיהוי וחסול מנהיגי כנופיות. הטרדת הישוב על-ידי התנפלות-אש ומיקוש. ארגון מארבים לשם פגיעה בתנועה לישוב ומתוכו. פעולת עונשין נגד כפר במגמה לפגוע בכפרים הלוחמים.“

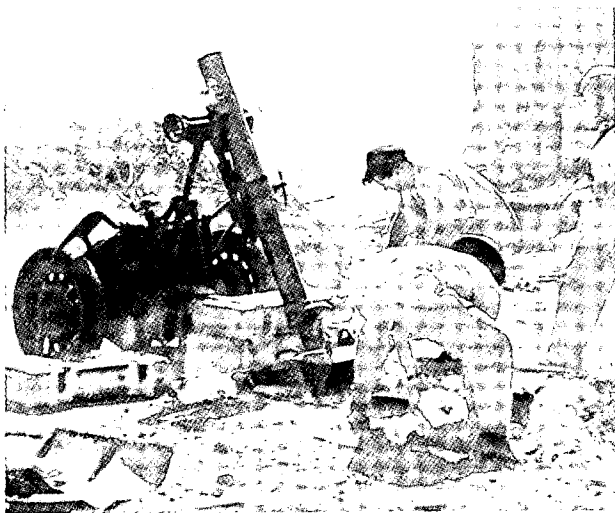
מן הראוי להדגיש כאן כי מכל שיטות הפעולה הנ"ל רק אחת, „ההטרדה“ על-ידי „התנפלות-אש ומיקוש“, היתה עלולה לגרום, באורח מודע מראש, לאבידות בנפש ללא אבחנה. בכל היתר, אף שכולן דרסטיות הרבה יותר מן ההטרדה, נקבעו אמות-מידה מפורשות להימנע מפגיעה בנשים, ילדים, זקנים ואף לא בגברים בלתי-לוחמים.

מתוך רצון שהפעילות היוזמה תתנהל ברוחה של המסורת שנשתרשה בישוב היהודי ובתנועה הציונית, מונה ליד כל מפקד חטיבה, „יועץ מוסמך לענייני הערבים המופר בתור שכות על-ידי הפיקוד העליון והמחלקה המדינית של הסוכנות“, ועל כל מפקד בכיר הוטל „להימלך ברעתו של היועץ בדבר בחירת המטרות לפגיעה והשיטה שיש לנקוט בה במטרה להשיג את התכלית המבוקשת“.

¹¹ הצעת זרובבל ורמל, שהיה קצין המודיעין של הפלמ"ח וחבר קיבוץ מעוז-חיים, שהופצה על-ידי אג"מ/מטכ"ל ב-17 בפברואר 1948, כמחקר מטה.

¹² אחת הדוגמות המעטות לפעולות-מארב שנכשלו הוא המארב בליל 29 בפברואר — 1 במרס 1948 שהציבו 16 לוחמי חי"ש מירושלים על כביש רמאללה — לטרון, שהושמדו בדרכם חזרה.

הפלמ"ח בהתקפת-נגד מקבילה נגד „צבא ההצלה" של קאוקג'י, כשהוא פועל מספר יממות במתכונת היכולה להחשב לקרב הגדודי ההתקפי הסדיר הראשון של ארגון ה„הגנה" וצה"ל.

כל הפעילות התוקפנית בין ינואר ואפריל 1948 לעיל, נכללת עדיין בתחום מלחמת הגרילה. לבד מקרב משמר-העמק — המהה נקודת מעבר ראשונה לשיטות של מלחמה סדירה. שני גורמים עיקריים הביאו למיתון ולהדרגתיות בתהליך המעבר מדוקטרינת המלחמה הזעירה אל דוקטרינת המלחמה הסדירה: הגורם הראשון היה מסורת המלחמה הזעירה של ארגון ה„הגנה", שהכתיבה לכוחות הלוחמים היהודיים את דוקטרינות-המלחמה על-פי המציאות הקשה בה היו היהודים נתונים: נחיתות חמורה באמצעי-לחימה בכלל ובאמצעי-לחימה כבדים (ארטילריה, שריון, אוויריה) בפרט. הגורם השני היו הבריטים, שנוכחותם הכבידה מאוד על הבאת נשק כבד ואף נשק קל בכמויות גדולות. הפעלת כוחות גדולים של חברי ה„הגנה" בקרבות סדירים היתה חושפת חלק ניכר מכוחות ארגון ה„הגנה" וגורמת להחרמות נשק מצד הבריטים או אף לעימות צבאי עם הצבא הבריטי בתנאים הרצויים לבריטים. היה, איפוא, טעם רב בדברי ראש אג"מ, יגאל ידין, שטען ב-26 בפברואר 1948: „פעילות בכוחות גדולים במצב של היום, כשישנם עוד האנגלים, זה קשה"¹³.

פעילות התקפית נגד פלישה אפשרית של צבאות סדירים

שוב לציון כי רעיון הפעילות ההתקפית במרחב לא נצטמ-צם לתחום המלחמה נגד האויב הערבי הבלתי סדיר והסדיר-למחצה שפעל בתקופת ינואר-מאי 1948 בארץ-ישראל. ההנהגה המדינית והצבאית של הישוב היתה מודעת לאפשרות פלישה של צבאות ערב הסדירים, אפשרות זו הפכה לממשית ביותר

1948 או מפקדת חסן סלמה ליד רמלה (ליל 4—5 באפריל), ישזבים אשר שימשו בסיסים להתקפות על הישוב היהודי (דוגמת אבו-כביר ליל 12—13 במרס, סלמה ליל 12—13 בינואר, ביר-עס ליל 4—5 במרס) וישובים בעומק הערבי שהיו ידועים כבסיסים ליחידות ערביות לוחמות (דוגמת סעסע ליל 14—15 בפברואר, עין-מאהיל ליל 7—8 בפברואר, כפר כנה ליל 10—11 במרס).

פשיטות מסוג זה היו מבצעים מסובכים ממרבית הפעולות נגד התחבורה הערבית. הפשיטה בעוצמת פלוגה הפכה והלכה לפשיטה המקובלת. מובן כי מחמת קשיי הביצוע גדל מספר הכשלונות ביחס לאלה של ההתקפות על התחבורה, אולם רוב המשימות בוצעו במלואן, כשרמת הביצוע הולכת ומשתכ-ללת בהדרגה. היו אף מקרים, דוגמת ביר-עס הנ"ל, שההצלחה בהן חרגה בהרבה מהצפוי, בכך שהערבים נטשו, לאחר הפשיטה, מקומות ישוב שלמים.

סוג חדש של פעולה תוקפנית, שהחל קורם עור וגידים תחל מינואר 1948, פותח ויושם בדרגי הביצוע תוך כדי המגע הקרבי היום-יומי עם האויב הערבי, שהיוזמה היתה עדיין בידיו. כוונתו להתקפות-הנגד הטקטיות, שהופעלו במקרים לא מעטים בתבונה ובעוז על-ידי כוחות שנצטוו לתמרן בשטח ולא להיצמד לשיטות של ההגנה הנייחת. הדוגמאות של התקפת-הנגד המק-בילה של מחלקת הפלמ"ח בגוש-עציון ב-14 בינואר 1948, של המחלקה מהגדוד השישי שתקפה את הקסטל ב-25 בינואר, של התקפות-הנגד המקבילות שבוצעו ב-10 בפברואר על-ידי מחל-קות פלמ"ח וחי"ש מהגדוד הראשון ומעמק בית-שאן נגד „צבא ההצלה" שתקף את טירת-צבי — דוגמאות אלו מעידות על נכונותה של דוקטרינת הגישה העקיפה, המאפשרת לכוח קטן יחסית המתמרן בתבונה ובאומץ אל נקודת מפתח, להכריע את הקרב במהירות ובמחיר זול יחסית. אין כל פלא שגישה תוקפ-נית זו, שדרשה תמרון תוקפני מאולתר על-פי מצב העניינים בשטח, נתבלטה לראשונה ביחידות הפלמ"ח, שהיו מנוסות יותר. שיטת פעולה זו הגיעה לבגרות בקרבות משמר-העמק, בין 15—15 באפריל, שבהם הופעל לראשונה הגדוד הראשון של

¹³ פרטיכל פגישה עם היועצים לעניינים ערביים ב-26 פברואר 1948. הגורם הבריטי הוזכר כמגבלה גם ב„מחקר המטה" הנ"ל של זרובבל ורמל, שהודה „שתנועות יחידותינו ביום עלולות להביא להת-נגשות בלתי-רצויה ברגע זה [אמצע פברואר 1948] עם הלגיון — והתערבות הצד השלישי [הבריטים]".

פירוט השיטה בא תחת הכותרת: „השיטה והתפקידים“:

„א. (1) להאיט את הפלישה הראשונה ולנתק את קווי התחבורה של האויב: לבצע התקפה נגדית בעורף ובאגפים על-ידי כוחות רזרבה [עתודה] מיוחדים המונעים בעומק, והשמדת הכוח הפולש. ביצוע תפקיד זה יוטל על גדודי חיל-הרגלים [חי"ש].

(2) פשיטות של כוחותינו נגד בסיסי האויב בתחומי הוא, מעבר לגבולות. עומק הפשיטה 25-30 ק"מ לכל היותר. ביצוע פעולה זו יוטל על יחידות של גדודי מחץ [פלמ"ח].

„ב. ריתוק וניתוק הכוחות הסדירים הערביים, בתוך הארץ, על-ידי פעולות מתואמות ומרוכזות, נגד מקומות החניה שלהם. הביצוע יוטל על פלוגות של גדודי חיל-הרגלים וגדודי-מחץ.

„ג. הדירה ופשיטה לתוך שטח ערבי מהור, בתוך הארץ [בנוסף פשיטות סעסע ועין-מאהל הנ"ל]. הביצוע מוטל על יחידות של גדודי-מחץ.

„ד. (1) הגנה היקפית של כל נקודת ישוב והגנת השטחים שבין הישובים וכן פינוי חלקי של האוכלוסיה הבלתי-לוחמת מנקודות הספר לישובים מבוססים יותר. הביצוע יוטל על — המשמר.

(2) הכנות להגנה נגד התקפות מהאוויר, בעיקר בישובים הגדולים או בריכוזים גדולים של נקודות ישוב. הביצוע יוטל על — המשמר, מגן דוד אדום והג"א.

משהחלה פלישת צבאות ערב ב-15 מאי 1948 לא התמודדו עמם כוחות ארגון ה„הגנה“ בשיטות של „תכנית יהושע“ אלא בטקטיקה שהלכה והפכה ללוחמה סדירה משבוע לשבוע. טקטיקה זו התגבשה בחדשי מרס-אפריל-מאי 1948, במהלך התכנון והביצוע של תכנית ד', שנעמד עליה בהמשך. ערביי ארץ-ישראל ו„צבא ההצלה“, הפכו עקב מפלותיהם באפריל-מאי 1948 לגורם פסיבי ופחות-ערך יחסית מבחינה צבאית.

מה-15 מאי היה צריך להתמודד כמעט רק נגד צבאות הפולשים הסדירים. אולם גם במהלך מלחמה זו, בה הפך אורח המלחמה הסדיר לשיטה המקובלת, המשיכו כוחות ה„הגנה“, ואחר כך צה"ל, להפעיל פשיטות תוקפניות של יחידות ברמת הכיתה, המחלקה והפלוגה נגד האלמנטים הסדירים של האויב. לעתים אף לא היסס צה"ל להפעיל התקפות נגד מקבילות בכוח קטן יחסית בעיצומה של התקפה סדירה של האויב בתנאים של נחיתות ברורה באווירה, שריון ואר-טילריה, ולהשיג על-ידי כך ניצחון טקטי על אויב מופתע ומבוהל (כמו הופעת פלוגת הגייפים של חטיבת הנגב בקרב נגבה הראשון ב-1 ביוני 1948, או פלוגת החרמ"ש של „חיות הנגב“ ועוד זוג תותחי 65 מ"מ בקרב בארות-יצחק ב-15 ביולי 1948).

מסורת זו של הלחימה התוקפנית במרחב, ולוא גם על-ידי יחידות קטנות, הפועלות בתבונה, בעוז ובמהירות ביים ובליילה, סייעה רבות לצה"ל לא לאבד את היוזמה גם ברעים המגננים. תיים הקשים ביותר בעת המלחמה נגד צבאות ערב הפולשים ויש בה משום „נכסי צאן ברזל“ שנתנו את רישומם בצה"ל שהתפתח והלך בהדרגה לאחר מלחמת-העצמאות.

עם הדיווחים שהגיעו בסוף דצמבר 1947, שהוכיחו כי הלגיון הערבי של מדינת עבר-הירדן ההאשמית יפסיק לקבל את מימונו ממקורות בריטיים ויתחיל להיתמך, כספית, על-ידי מדינות הליגה הערבית¹⁴. המשמעות המדינית והצבאית שנב-עה מהסדרי מימון אלה היתה שהלגיון הערבי עלול לשמש כמאמץ העיקרי האסטרטגי של פלישת הצבאות הערביים הסדירים, מה גם שחלק מהלגיון חנה ממש בארץ-ישראל המערבית.

בניסיון ראשון להתמודד עם סכנת הפלישה גובשה במטה הכללי, בסוף ינואר — ראשית פברואר 1948, „תכנית יהושע“¹⁵. תכנית זו נועדה לגבש מענה אסטרטגי ואופרטיבי תוקפני, שכל כולו שרוי עדיין בתחום מחשבת הגרילה, נגד הפלישה הסדירה הצפויה.

התנחות הבאות הן שהיוו את הבסיס ל„תכנית יהושע“:

„א. פלישת הכוחות הסדירים של „החבר הערבי הרא ודאית. ריכוזי הצבאות הערביים יהיו בקרבת הגבולות ובקרבת דרכי הפלישה האפשריים.

„ב. „מאורעות ומהומות מצד ערביי הארץ יימשכו על-ידי כנופיות וארגונים בלתי-סדירים של ערביי הארץ.

„ג. (תהיה) התערבות פעילה של כוחות סדירים ערביים (הלגיון-הערבי וחיל-הספר) הנמצאים בתוך הארץ.

„ד. (יש לקחת בחשבון) התערבות אפשרית של הכוח השלישי [הבריטי].

הכוונה של התכנית נוסחה תחת הכותרת האופיינית לאותם ימים: „התעודה“ ונאמר בה כלהלן:

„א. עוצירת הפלישה מעבר לגבולות והשמדת הכוחות הפולשים.

„ב. ניתוק וריתוק הכוחות הסדירים הערביים בתוך הארץ.

„ג. דיכוי מאורעות ומהומות של ערביי הארץ.

¹⁴ בדברי אליהו ששון בדיון ביום 1 בינואר 1948 הסתמנה הער- רכה סבירה כי שינוי מקור המימון של הלגיון הערבי היה „תרגיל- מדיני“ בריטי שנועד לשחרר את בריטניה מאחריות מדינית לפלישה הצפויה לארץ-ישראל המערבית.

¹⁵ „הוראות מוקדמות לביצוע תכנית יהושע“, מטעם אג"מ/ מטכ"ל. (התכנית כונתה על שמו של יהושע גלברמן שנהרג בהת- קפה ב-7 דצמבר 1947, בנסעו מירושלים לתל-אביב).